

УДК 373.5.064.2:159.922.76-056.49

КОРЕКЦІЯ ПОВЕДІНКОВИХ ВІДХИЛЕНЬ ДІТЕЙ ГРУПИ РИЗИКУ ЯК ОСОБЛИВИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

О.В.Столяренко, Ю.В.Сулима

***Анотація.** У статті описані основні напрями корекційно-виховної роботи з дітьми «групи ризику», що можуть бути реалізовані класним керівником в умовах загальноосвітнього навчального закладу або під час відвідування родини вдома, обґрунтовані психолого-педагогічні умови ефективності виховних заходів з подолання поведінкових відхилень названої категорії дітей.*

***Ключові слова:** діти групи ризику, корекційно-виховні заходи, профілактика, поведінкові відхилення, психолого-педагогічна підтримка.*

***Аннотация.** В статье описаны основные направления работы классного руководителя с детьми «группы риска», потенциально реализуемые в условиях общеобразовательной школы или в ходе посещения семьи ребенка, обоснованы психолого-педагогические условия эффективности воспитательных и коррекционных мероприятий по преодолению поведенческих отклонений названной категории детей.*

***Ключевые слова:** дети группы риска, коррекционно-воспитательные мероприятия, профилактика, поведенческие отклонения, психолого-педагогическая поддержка.*

***Summary.** This paper describes the main areas of correctional and educational work with children at-risk, which can be applied by the class teacher within an educational establishment or by visiting a family at home, psychological and pedagogical conditions of effective of educational activities to overcome behavioral deviations of this category of children have been grounded.*

***Key words:** children at-risk, correctional and educational activities, prevention, behavioral deviations, psychological and pedagogical support.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Загострення соціально-економічної ситуації в Україні, незадовільний стан культури та освіти, різке погіршення екологічної ситуації загалом і безліч інших факторів спричинилися до збільшення числа так званих «неблагополучних» дітей останніми роками. На практиці навчання дітей групи ризику в загальноосвітній масовій школі стає проблемою не лише вчителів, а й самих цих дітей, оскільки питання вибору спеціальних методик навчання і технологій педагогічної підтримки залишаються на сьогодні поза межами професійної компетентності багатьох освітян. Названа суперечність і обумовила **актуальність** нашого дослідження.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування педагогічних умов корекції поведінкових відхилень дітей групи ризику, що здійснюється класним керівником у загальноосвітньому навчальному закладі.

Огляд досліджень і публікацій. Категорія «діти групи ризику» є предметом дослідження різних галузей наукового знання, унаслідок чого має міждисциплінарний характер вивчення, що обумовлюється складністю й багатогранністю цього явища.

Залежно від галузі вивчення виділяють безліч класифікацій дітей «групи ризику». У психології,

педагогіці, соціальній педагогіці до даної категорії дітей відносять тих, хто зазнає труднощів у навчанні, психічному розвитку, соціальній адаптації, взаєминах з дорослими й однолітками, соціалізації загалом: цьому присвячено широкий спектр психолого-педагогічних і соціально-педагогічних досліджень в Україні і за кордоном, зокрема, це дослідження С.Белічевої, А.Капської, Т.Корнілової, К.Менінгер [1-3; 6].

Виділення не досліджених раніше аспектів проблеми. Діти «групи ризику» — це ті діти, які перебувають у критичній ситуації під впливом небажаних чинників. Ризику зазвичай піддаються діти через відсутність нормальних умов повноцінного розвитку. Небажаними чинниками, які впливають на дітей з особливостями розвитку й обумовлюють значну вірогідність їхньої несприятливої соціалізації, є фізичні недоліки, соціальна й педагогічна занедбаність, затримки психічного й розумового розвитку. Тому більшість дитячих психологів вважає за доцільне відносити до дітей «групи ризику» школярів з особливостями в розвитку [7]. Соціально незахищені й педагогічно занедбані діти, в основному психологічно й фізично здорові, які стали «важкими» через неправильне виховання або відсутність його впродовж тривалого часу, також належать до групи ризику. Втім, в аналізованих нами дослідженнях не достатньо повно розкрито ті напрями корекційної та виховної роботи, які під силу здійснити класному керівнику, котрий постійно працює з дітьми упродовж декількох років, обізнаний докладно з більшістю дитячих проблем і цілком спроможний надати конкретну допомогу й підтримку «проблемним» школярам.

Виклад основного матеріалу. Поняття «діти групи ризику» включає наступні категорії дітей: 1) діти з проблемами в розвитку, які не мають різко вираженої клініко-патологічної характеристики; 2) діти, залишені без піклування батьків через різні обставини; 3) діти з неблагополучних, асоціальних сімей; 4) діти з сімей, що потребують соціально-економічної та соціально-психологічної допомоги й підтримки; 5) діти з проявами соціальної та психолого-педагогічної дезадаптації.

Робота з дітьми групи ризику повинна будуватися за принципом надання підтримки у важкій, кризовій ситуації, спрямовуючись на корекцію поведінкових відхилень і профілактику делінквентної поведінки та різного роду аддикцій (тютюнової, наркотичної, алкогольної, комп'ютерної тощо). Для класного керівника така діяльність часто виявляється непосильною, адже насправді вона потребує інтеграції зусиль і вчителя, і психолога, і соціального педагога. Але в реальній шкільній практиці не завжди вдається здійснити таке об'єднання професіоналів для розв'язання конкретної проблеми дитини. Утім, така діяльність класного керівника, якщо вона насправді здійснюється, повинна припускати два напрями – надання допомоги дитині й зміна взаємин у сім'ї.

Реальна допомога дітям групи ризику в контексті роботи класного керівника з родиною можлива за умов: дотримання конфіденційності та поваги до всіх членів проблемної родини; володіння педагогом різними комунікативними техніками; застосування точної інформації щодо причин і наслідків негативних сімейних явищ; об'єктивної оцінки можливостей і потенціалу, рівня розвитку конкретної дитини; наявності неупередженого ставлення до проблемної родини чи дитини й щирого бажання допомогти.

Програма педагогічної підтримки може складатися із таких видів і форм роботи:

- відвідування сімей, які мають дітей групи ризику;
- консультаційні бесіди з батьками;
- індивідуальні консультаційні бесіди з дітьми;
- групові зустрічі для розв'язання проблем і активного навчання.

У ході таких індивідуальних і групових форм роботи можуть бути реалізовані наступні педагогічні технології:

- виховні бесіди (індивідуальні та групові форми роботи);
- ігрова корекція поведінки дітей у групі;
- психолого-педагогічний тренінг.

Головною метою корекційної роботи має бути розвиток соціоадаптивних якостей дітей групи ризику. Під цими якостями ми розуміємо адекватну самооцінку, позитивне ставлення до навчання й школи загалом, розвинену потребу в спілкуванні, позитивне сприйняття себе та інших людей.

Якщо класний керівник хоче використати у своїй роботі елементи соціально-психологічного тренінгу, то йому знадобиться допомога психолога, але при цьому теоретична частина виконуваних вправ має бути спрямована на аналіз соціально значущих якостей, особливостей міжособистісної взаємодії, а в практичному блоці доцільно опрацювати з дітьми найбільш сприятливі для соціальної адаптації моделі спілкування, здійснюючи поступовий вихід на освоєння високих духовних цінностей, таких, як, скажімо, любов і дружба.

Індивідуальні виховні бесіди доцільно проводити із дітьми, які мають інтимні проблеми, пов'язані

із зовнішністю, соматичні захворювання, проблеми у взаєминах із батьками.

Ігрові методи роботи можуть бути застосовані у груповій роботі з дітьми, які мають проблеми у спілкуванні, і такі вправи повинні спрямовуватися на вироблення навичок як вербального, так і невербального спілкування, на формування позитивного сприйняття самого себе та інших людей.

Разом з патронажем класний керівник може проводити *консультаційні бесіди* як одну з форм роботи з сім'єю. Консультавання призначене, в основному, для надання допомоги практично здоровим людям, що відчувають складнощі при розв'язанні життєвих завдань.

Працюючи з сім'єю, можна використовувати найбільш поширені *прийоми консультування*: емоційне зараження, навіювання, переконування, художні аналогії тощо [7, с. 191-198].

Індивідуальна консультаційна бесіда з дитиною, яка належить до групи ризику, покликана:

- акцентувати увагу на переживаннях дитини;
- дати дитині відчути емоційну підтримку;
- допомогти дитині усвідомити власну проблему й змінити ставлення до неї – від «глухого кута» до «вибору способу подолання перешкод»;
- знизити нервову напругу дитини, згладити наслідки стресу;
- допомогти налаштуватись на реалістичне сприймання світу;
- навчити дитину об'єктивно оцінювати власні можливості й адекватно реагувати на складні життєві ситуації;
- сформувати у дитини відповідальність за власні дії та вчинки;
- стимулювати розвиток дитячої самосвідомості та морально-етичної культури.

Зрозуміло, що названі завдання неможливо реалізувати в ході однієї-двох зустрічей педагога з дитиною. Індивідуальні консультації повинні надаватися регулярно, бути системними й послідовними, органічно вписуватись у цілісну систему виховної роботи, профілактики девіацій і психологічної підтримки дітей групи ризику [3, с.13-14].

Йдучи за логікою психотерапевтичного підходу можемо визначити такі етапи індивідуального консультування (досвід показує, що його мету можна реалізувати в курсі 2-5 зустрічей приблизно годинної тривалості з інтервалами від одного дня до 2-3 тижнів):

1. Встановлення контакту, передусім емоційного.
2. Надання дитині можливості «виговоритися» (часто діти вперше отримують можливість вільно розповісти про свою проблему, коли їх не переривають питаннями та порадами, тоді дитина сама в ході розмови починає бачити проблему інакше).
3. Надання дитині емоційної підтримки та озброєння її інформацією про позитивні аспекти її проблемної ситуації.
4. Спільне – разом з дитиною – переформулювання проблеми.

Обговорення кроків щодо зміни ситуації і визначення ступеня відповідальності самої дитини за свої конкретні дії (варто також погодити і особливості штрафних санкцій за порушення спланованого)

Корекційно-виховна діяльність класного керівника спрямовується не на досягнення якихось конкретних результатів, а швидше, створює умови для усебічного зростання особистості. Тому корекційно-виховні прийоми повинні спиратися на природні рушійні сили психічного й особистого розвитку. Такими силами є діяльність людини і система її відносин. Саме тому в будь-якому прийомі в різних формах створюються умови для адекватної діяльності й відтворення системи відносин [3; 4; 7].

Під час роботи класного керівника з дітьми групи ризику слід завжди пам'ятати, що дитина за нашої підтримки може або перетворитися на суб'єкта власного життя, здатного собі допомагати, долати труднощі, виявляти самоповагу й довіру до людей, а може стати пасивною істотою, залежною від зовнішнього керівництва й допомоги, не спроможну до власного вибору й відповідальності за нього, безпорадну, яка має лише приблизне уявлення про те, якою вона є, якою може бути, якою хотіла б стати [4, с.180].

Індивідуальні консультації та виховні бесіди можуть почати розгортатися на етапі психодіагностики: дитина заохочується при правильному виконанні завдань, з нею разом виробляється оптимальна стратегія навчання, здійснюються спроби корекції самооцінки. Так, працюючи за методикою «Сходінки» та «Автопортрет», можемо запитати дитину: «Чому ти весь у чорному?» І одразу запропонувати: «А спробуй-но додати трохи червоного кольору до свого костюма. Так краще, правда? На кого ти став схожим?» Або: «Чому ти стоїш унизу сходів? Давай поміркуємо, що тобі треба зробити, щоб піднятися на їхню середину? А що потрібне для того, аби дістатися верхньої сходінки? Ти готовий це зробити найближчим часом?»

Зважаючи на те, що ігрова терапія допомагає при таких порушеннях: трихтіломанія (висмикування волосся), порушення поведінки (синдром нав'язливого стеження, агресивна поведінка,

порушення емоційного стану після стресу, труднощі в навчанні та мовному розвитку, заїкання, висока тривожність, занижена самооцінка), ми й застосували дану технологію, не вдаючись до тих, які потребують від колекційного впливу від фахівця більш високої кваліфікації – логотерапії, психодрами, когнітивної терапії.

Ігрова терапія потребує «спеціального устаткування»: м'яких та військових іграшок, ємностей з піском (можна використати манну крупу) та водою, ляльок, що зображають членів сім'ї, лялькового дому, фарб, пензлів, паперу тощо.

Тривалість занять – 30-45 хвилин. Мета занять – дати можливість дитині у формі гри розрядити свої переживання, дати вихід нагромадженим негативним емоціям, сформувати оптимальні навички спілкування та взаємодії.

Показання для індивідуальної (а не групової) колекційної та виховної роботи: наявність істотних дефектів зовнішності або тяжких соматичних захворювань; ситуації «швидкої допомоги» (виявлені в ході обстеження інтенсивні агресивні та аутоагресивні тенденції – схильність до суїциду, намагання втекти з дому тощо); інтимний характер проблеми (потерпілі від сексуального насильства, дисморфоманії тощо); кризи втрати сенсу буття; шизоїдна акцентуація та психопатія [5]. Якщо дитина має психічне захворювання, то проводити виховні та корекційні заходи повинен висококваліфікований фахівець у тісному контакті з лікарем, при постійному обговоренні результатів. Спроби психологічної корекції таких станів, як марення, виражена депресія, немотивована агресія, сексуальні девіації, в умовах загальноосвітньої школи неприпустимі!

Представимо результати власної корекційно-виховної роботи. Нами було проведено бесіди з учнями 5-го і 6-го класів, які є неуспішними в навчанні, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, занижену самооцінку, високі показники тривожності за трьома шкалами: шкільною, міжособистісною, самооцінювальною. Один з хлопчиків сильно кашляє, коли переживає. Фрагмент із стенограми бесіди із цим хлопчиком ми наводимо нижче.

Розмова з хлопчиком, який дуже сильно кашляє, коли хвилюється, відбувається за столом, на якому розкладені шматки пластиліну. На початку ми запропонували дитині виліпити з пластиліну першу літеру свого імені, прикріпити її на аркуш паперу. По ходу ставилися питання: що ти відчуваєш, коли маєш у руках податливий шматок пластиліну? Що тобі хочеться з ним зробити? Чому саме? Тобі подобається твоє ім'я? Яке ім'я ти хотів би мати? Чому саме? Після того дитині було запропоновано встати й походити кабінетом, розминаючи в руках інший шматок пластиліну. Хлопчик рухався, коли ми почали розмову про його проблему зі здоров'ям.

Сашко: «Я завжди намагаюся добре відповісти, все вивчити, бути спокійним, але на уроках часто починається кашель і заважає мені відповідати».

Учитель: «А коли ти сидиш тут і зараз розмовляєш зі мною, ти теж стараєшся?»

С: «Так, я згадую про урок і трохи хвилююсь...»

У: «...І тоді ти повинен узяти себе в руки?» - Педагог копіює позу хлопчика.

С: «Так!» - дивиться на свою позу та сміється.

У: «А якщо ти цього не робиш?»

С: «Тоді я боюсь...» Змінює позу: руки затиснуті між колінами, дихання більш глибоке, напруженість плечового поясу менша.

У: «Так, боїшся... А що твої руки хочуть робити.»

С: «Не знаю... Ну, нібито придушити цей страх...»

У: «Добре! Ось тобі пластилін, зроби це!»

Сашко бере пластилін, ліпить з нього щось та із задоволенням розминає. Продовжує тримати в одній руці те, що вийшло, друга рука вільно лежить на коліні, дихання рівне, глибоке.

СП: «Ой! Ми зовсім забули про урок. Уяви, будь ласка, як ти там відповідаєш».

С: «Так, я уявляю це». Поза вільна, дихання рівне, глибоке.

СП: «А як поживає твій кашель?»

С: «Ага! Уявляю, що його немає. І страху теж! От цікаво!»

СП: «А може, тобі потрібно "брати себе в руки", або стримуватись якось інакше?»

С: «Ні, навіщо? Мені й так добре».

(Школяр завершив розмову, виліпивши з пластиліну своє нове ім'я – Брюс).

Провідну роль у корекційно-виховному процесі відіграє стиль спілкування учителя. Він повинен: а) створити для дитини атмосферу безпеки; б) розуміти та приймати світ дитини; в) заохочувати вираження емоційного світу й не оцінювати почуттів дитини; г) створити відчуття дозволеності; д) полегшити дитині прийняття рішень, але не приймати їх за неї; е) забезпечити дитині можливість брати на себе відповідальність та розвивати почуття внутрішнього контролю.

Умовами ефективності застосування прийомів корекційно-виховної роботи, профілактики поведінкових відхилень і психолого-педагогічної підтримки дітей групи ризику в загальноосвітньому навчальному закладі виступають:

5. створення середовища, яке сприяє формуванню соціоадаптивних якостей дитини;
6. побудова такої моделі взаємодії з дитиною групи ризику, яка включає роботу з родиною, індивідуальні та групові виховні бесіди, ігрову корекцію поведінки дітей;
7. дотримання принципів конфіденційності, діалогу, стимулювання самовиховання.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, зокрема потребують подальшої розробки питання взаємодії школи, сім'ї, соціальних служб та громадських дитячих і юнацьких організацій у вихованні дітей групи ризику.

Література

1. Байбородова Л.В., Смирнова К.Ю. Социально-педагогическое сопровождение детей группы риска в условиях специального учреждения / Л.Байбородова // Педагогика - 2004. - № 3 (40) – С. 11-17.
2. Беличева С.А. Социально-педагогическая поддержка детей и семей группы риска. Межведомственный подход [Текст] / С.А. Беличева.– М.: Издательство: Социальное здоровье России, 2006. – 264 с.
3. Кибирев А.А. Модель и технологии работы с детьми группы риска в условиях школы / А.Кибирев // Социальная педагогика – 2005 – № 4. – С.12-15.
4. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска [Текст]: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.Я. Олиференко, Т.И. Шульга, И.Ф. Дементьева. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 256 с.
5. Скаковська Л.А. Особливості психологічної корекції емоційної сфери підлітків: [Електронний ресурс] // Педагогічна Житомирщина – Вип.3 – 2010 // Режим доступу: <http://osvita-ua.net/school/psychology/2965>
6. Соціальна робота: Технологічний аспект : Навчальний посібник / За ред. А.Капської – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
7. Холковська І.Л. Корекційна педагогіка / І.Холковська. – Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2007. – 328 с.